

KUR'ÂN'IN İSLAM'DAKİ YERİ

Enes KARİC*

Çev. Ayşe Zişan FURAT**

1. Kur'ân: Allah'ın kendi hakkındaki lafzı, Allah'ın mutlaklık hakkındaki lafzı

Dünyanın en geç dini olan ve son on beş yüzyıldır tarihi gelişmelerde aktif bir rol oynayan İslam'ın merkezinde Kur'ân bulunmaktadır (el-Kur'ân, okuma, okuyuş anlamına gelir)¹. Kur'ân, yapısı itibariyle, (Mekke ve Arabistan'da VII. yüzyılda konuşulan) Arapça bir metin olup farklı uzunluklarda toplam 114 sûreden oluşur². Konusu itibariyle ise Allah, insan, dünya, doğa, hayat, ölüm, iyi, kötü, varlıkların nihai doğaları ve yaratılmışların sınırlılıklarından bahseden farklı temaları içerir³; kısacası sonsuzluk ve zamanın tüm bilgilerinden bahseder⁴. Kur'ân'da, ağırlıklı olarak, Allah'ın dünya ve kâinatın nihai kaderine ilişkin tutumu, bakış açısı ve yaklaşımı hakkında bilgilere yer verilmektedir. Kuşkusuz, Kur'ân sayfalarında insanların düşünceleri ve insanın kısa ömürlü bakış açısı da dile getirilmektedir. Allah'ın kelimeleri insanlara hitap etmekte, onlara hatırlatmalar yapmakta ve onları düzeltmektedir.

Kur'ân sadece (insanın) mantiki düşünüş şekline uyuşur bir biçimde, baştan sona tek bir anlatıyı takip eden bir ders şeklinde yapılandırılmamıştır. Aksine, Kur'ân sayfaları, okuyucularına ilahi metni farklı ton ve katmanlarda sunmaktadır. Kur'ân'ın okunması, Kur'ân'ın aynı zamanda yorumlanması anlamına gelir;

* Prof. Dr., Saraybosna Üniversitesi İslam İlimleri Fakültesi.

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, zisanfurat@yahoo.com

¹ Kur'ân'ın Allah'ın lafzı olmağı ve diğer bazı temel tartışma konuları ile ilgili olarak bkz. Fazlur Rahman, *Major Themes of the Qur'an*, Bibliotheca Islamica, Minneapolis, 1994.

² İngiliz dilinde Kur'ân hakkında yazılmış en yeni ve kapsamlı çalışmalara ilişkin detaylı bilgi için bkz. Jane Dammen McAuliffe (ed.), *Encyclopaedia of the Quran, I – VI*, Brill, Leiden – Boston, 2001 – 2006.

³ Kur'ân'daki geleneksel islami terimlerle ilgili olarak bkz. Seyyed Hossein Nasr, *The Qur'an – the Word of God, the Source of Knowledge and Action*, published in Nasr's work *Ideals and Realities of Islam*, The Islamic Texts Society, Cambridge, 2001.

⁴ Kur'ân'ın tematik okunuşu ve tefsiri ile ilgili yapılmış diğer bir modern müslüman çalışması için bkz. Shaykh Muhammad al-Ghazali, *A Thematic Commentary on the Qur'an*, International Institute of Islamic Thought, Herndon, 2000.

hatta Kur'ân'ın bir insan tarafından okunması bile Kur'ân'ın "sistemmatize" edilmesi olarak görülebilir. Günümüze kadar, Kur'ân tefsirleri Kur'ân'ın teofanik, eskatolojik, kozmolojik, etik ve antropolojik gibi pek çok farklı yönünü açıklamış ve tanımlamıştır.⁵ Ancak, benim inancıma göre, bir inanç, kültür ve medeniyet olarak İslam içerisinde Kur'ân mesajının yeri ile tüm bütüncüllüğü ve sembolizmiyle birlikte Kur'ân'ın önem ve değeri; O'nun tematik içeriği, teknik özellikleri ve kitap biçimindeki görünümünün çok ötesindedir. Müslümanlar, Kur'ân mesajını, hem Allah'ın literal ve sonsuz sözü (*Verbum Dei*) olarak hem de Melek Cebrail (Melek Gabriel veya Kutsal Ruh) tarafından Allah'ın elçisi Muhammed'e (570-632) vahyedilmiş olan ve böylelikle insanoğluna aktarılan Mutlak bir çağrı olma niteliğiyle bir bütün olarak kabul ederler⁶.

Allah –Kur'ân– Muhammed (insan) ilişkisi, Müslümanların Allah'ın lafzının doğrudan yeryüzüne inişi/mutlak mesajın sonsuzluktan zamanın kademelerine, tarihin hükümlerini sürdüğü alanlara yolcuğu şeklinde algıladıkları bir zincir veyahut dizi şeklindedir.

İslam'a göre Allah, hiçbir zaman dünyevi şekiller içinde bir şahıs, kişi, biçim veya görüntü olarak kendisini göstermez. Allah, mesajını insanoğluna ulaştırarak veya sonsuz kâinata yarattığı sınırsız sayıdaki varlık aracılığıyla tecelli eder.

Allah, eşsiz ve yüce varlığında, bir taraftan gizemlerini gökyüzünün derinliklerine gizlemekte; ancak aynı zamanda da, kâinata, doğada, dünyada ve tarihte, daha da çok "şimdi"de ve Kur'ân'ın kendi ifadesiyle insanoğlunun şah damarında hissettiği kalp atışında kendini açığa çıkartmaktadır. Kur'ân'ın en güçlü mesajlarından bir tanesi, Allah'ın batınî ve zahirî gerçekliğinin bulunduğu⁷ ve tüm âlemlerde sonsuz ve sürekli bir şekilde kendisini görülür kıldığıdır.

Kur'ân'ın kendisi, Allah'ın beyanının/vahyinin, diğer bir ifade ile Allah'ın sonsuz varlığının ortaya konulmasının iki farklı yönü olduğunu bildirir.

Allah'ın kendini açığa vurmasının ilk şekli, lafzını yarattıklarına gönderme-siyedir. Allah, İbrahim (Abraham), Musa (Moses), Davud (David), İsa (Jesus) ve Muhammed gibi peygamberleri aracılığıyla kendisini göstermiş/varlığını ilan etmiştir. Allah, lafzını her zaman peygamberlerinin ait olduğu halkın diliyle beyan etmiştir. Aslında, Kur'ân'ın Allah'ın lafzı olarak yeryüzünde şekil kazanmasından

⁵ İslam inancı ve görüşlerinin Kur'ân'dan nasıl çıkarıldığına ilişkin pek çok çalışma bulunmaktadır. Bunların arasında Sachico Murata ve William C. Chittick'in *The Vision of Islam*, (Paragon House, St. Paul, Minnesota, 1994) isimli eseri zikredilebilir.

⁶ Allah'ın elçisi, Muhammed'in hayatı ile ilgili olarak bkz. Martin Lings, *Muhammad, his life based on the earliest sources*, Islamic Texts Society, Cambridge, 1991. (Eser, Amra Sulejmanović-Hajdarević ve Indira Ustavdić tarafından *Život vjervjesnika islama zasnovan na najranijim izvorima* ismiyle Boşnakçaya çevrilmiştir (Sarajevo, 1996). Ayrıca bkz. Karen Armstrong, *Muhammad, A Biography of the Prophet*, Harper San Francisco, 1992; Barnaby Rogerson, *The Prophet Muhammad, A Biography*, Abacus, London, 2003 ve Tariq Ramadan, *In the Footsteps of The Prophet, Lessons from the Life of Muhammad*, Oxford University Press, Oxford – New York, 2007.

⁷ İslam'da Allah'ın aşkınlığı ve yüceliği ile ilgili olarak bkz. Ian Richard Netton, *Allah Transcendent, Studies in the Structure and Semiotics of Islamic Philosophy, Theology and Cosmology*, Curson Press, 1989.

önce, Allah'ın gönderdiği peygamberler ve kitaplar aracılığıyla varlığını açığa vurduğu bilinmektedir. (Örn. Tevrat – Torah, Zebur – Psalms, İncil – Gospels vs.)

Müslüman olmak, Allah'ın vahyinin monoteistik devamlılığına ve O'nun tüm kitap, resul ve elçilerine inanmak anlamına gelir. Bu anlamda İslam, Allah'ın varlığının ve O'na inancın insan için anlamını sürekli ve bozulmaz bir şekilde hatırlatan yüce ve güçlü bir maneviyat dalgasıdır⁸. İslam'ı Yahudilik ve Hıristiyanlığa yakınlaştıran, O'nun kendisini sadece monoteistik inançların bir mirasçısı olarak değil, aynı zamanda monoteistik mesajın devamlılığı olarak kabul etmesi ve Allah'ın sonsuz kâinatın, sayısız yıldızların, yer ve göğün tüm âlemlerin tek ve yegâne yaratıcısı olduğunu ifadeye kıyas kabul etmez yaklaşımıdır⁹. Eğer, Kur'an'ın tek bir kapsamlı mesajı olduğu varsayılırsa, o da "Mutlak'ın" (Allah'ın) tek ve yegâne bir olabileceğidir".

Gerçekten de, Kur'an pek çok sayfasında farklı şekillerde tüm insanoğlunu "Allah'ın birliğini" hatırlamaya tekrar ve tekrar çağırır! Allah tektir, Allah'tan başka Allah yoktur!

Allah'ın ilahi lafzıyla kendini açığa vurmasında (ki bu da Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an ile olmuştur) Tek Allah'ın varlığının ifadesi tüm diğer vurguların üstündedir! Kur'an'ın temel mesajı olan Tek Allah görüşü, tüm diğer Semitik monoteistik dinlerin kitapları, özelde ise Kur'an'ın diğer konu ve anlatımlarının etrafında şekillendiği asıl temadır. İslam, kendisini bu yüce mesajın aziz bir mirasçısı olarak niteler.

Kur'an'a göre, Yüce Varlığın kendini açığa vurmasının ikinci şekli, sonsuz evren, âlem, doğa, ruh ve bilinçte aranmalıdır.

Kur'an'da Ayetullah (Allah'ın işaretleri) ifadesi ile a) Kur'an'ın bölümleri ve ayetlerine b) doğadaki ve kâinattaki olaylara işaret edilmektedir.

İslam mutasavvıfları Allah'ın işaretlerine ilişkin bu iki anlamlandırma şeklini "Kur'an konuşan tabiatır, Tabiat sessiz kalan Kur'an'dır!" şeklinde izah etmişlerdir¹⁰.

Müslümanların Kur'an'ın Arapça orijinaline karşı büyük saygı duymalarının, Kur'an mesajının pek çok sayıda dile çevrilmesinin, Kur'anî ifadelerin zaman ve mekânla ilişkilendirilmesinin, Müslümanların Kur'an'ı Allah'ın yaşayan ve sonsuz kelamı, Allah'ın kutsal sözü ve sonsuz mutlak sözün sevinçle ifade edilmesi olduğuna inanmalarının temel nedenleri işte burada yatar.

Kur'an Allah değil, Allah'ın sözüdür! İslam'ın bu inancı, Müslümanlara Kur'an'ın onlar için en güçlü bir Teofani, Allah'ın eşsiz ve kıyaslanamaz ifadesi ve

⁸ İslam'a genel bir bakış için bkz. Seyyed Hossein Nasr (ed.), *Islamic Spirituality (Foundations) and Islamic Spirituality (Manifestations)*, The Crossroad Publishing Company, New York, 1987.

⁹ Klasik İslam ilahiyatı Allah'ın vahyinin/beyanının sürekliliğini kabul etmektedir. Tim Winter (editor), *The Cambridge Companion to Classical Islamic Theology*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

¹⁰ Kur'an'ın mistiki okuma ve yorumları ile ilgili olarak bkz. Annemarie Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, The University of North Carolina Press, 1975; Annemarie Schimmel, *As Through a Veil, Mystical Poetry in Islam*, Oneworld, Oxford, 2001.

Allah sözünün sonsuz olarak yeniden ifade edilmesi olduğunu öğretmektedir¹¹. Burada, Kur'ân'ın İslami ibadetler, ahlak esasları, teolojik öğretiler ve sanatsal anlatımlarda merkezi bir konuma sahip olmasının sebepleri de yatmaktadır.

2. İslam; Allah'a Kendini Adama/Teslim Oluş, Kur'ân'ın Temel Mesajı

Eğer Kur'ân Allah'ın sözü ise, o halde İslam nedir ve insanın onun içerisindeki yeri nerededir? Ve neden İslam, insanı alakadar etmektedir?

Kur'ân, her ne kadar, Allah'ın sözü veya ilhamının insan dışında pek çok farklı ve değişik alıcısının (örneğin dünya, gökler, hayvanlar, ruhani âlemler vs.) bulunduğunu ve halen de bulunuyor olduğunu hatırlatma ve kanıtlamaktaysa da, Kur'ân'a göre, insan yine de Allah'ın kendini ifşasının/vahyinin en önemli muhatabıdır.

Bu noktada, İslam'ın kelime anlamını hatırlamak gereklidir. (Bu Arapça kelime, tüm varlıkların ve insanın Tek ve Bir olan Allah'a kendini adaması ve teslim etmesi anlamına gelir). Çünkü, Kur'ân sayfalarında tarif edilen İslami yaşayışı ve lezzetleri kavramadan Kur'ân'ı ne tam olarak anlayabilir, ne de Allah'ın lafzıyla sağlıklı bir ilişki kurabiliriz. Kısacası, Kur'ân'a göre İslam tüm yaratılanların kendi içlerinde buldukları yanittir. Onların, Allah'ın lafzı, Allah'ın kitapları (Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân) ve hatta kâinatın derinlikleri ve farklı boyutlarından yankılanan çağrıya verdikleri yanittir.

Kur'ân sonsuz farklı şekilde, Rahman ve Rahim olan Allah'ın, yarattıklarının kendilerini O'na adamalarını/teslim etmelerini istediğini ifade eder. Gerçekte, Kur'ân yer ve göğün Allah'a sadık olduğunu, Allah'ı hamd ettiğini (58: 1) ve sürekli O'nun emrinin altında olduğunu (16: 49) bildirir. İnsandan da aynısı talep edilmektedir, Allah'a sadakat... Bunlar, İslam'ın Arap dilinde (ve Kur'ân dilinde) Allah'a *kendini adama/teslim etme* anlamına gelmesinin temel nedenleridir.

Nefes kesen gökyüzündeki takımyıldızlar, Güneş ve Ay'ın hareketleri, yağmur yüklü bulutlar, rüzgârın esmesi, bitkilerin filizlenmesi, çiçeklerin büyümesi, arıların bal toplaması, insanın güzelliği, yağmurun yağması, nehirlerin akması, insanların dil ve renklerinin çeşitliliği gibi Kur'ân'ın konu edindiği olayların hepsinde *İslam'ın* ifadeleri ve izleri bulunmaktadır. Bu nedenle İslam'ın, tüm varlıkların Tek bir Allah'a kendilerini adamaları/teslim olmalarına ilişkin Kur'ân sayfalarında yeniden dile getirilen bir ilahi destan olduğunu söyleyebiliriz.

Kur'ân, İslam'ın (veya Tek ve Bir Allah'a tamamen teslimiyetin), Allah ve yaratıkları arasındaki temel ilişki olduğunu açık bir şekilde kabul eder. Kur'ân'da tanımlanan İslam, açık bir şekilde Kâinatın, Dünyanın ve Hayatın var oluşundaki özel işleyiş şeklidir (modus operandi). Kur'ân'ın dünyaya bakışına göre, her yaratık, her galaksi, her küçük karınca ve her şey için yollar, yolculuklarının sonunda Tek ve Bir olan Allah'a çıkar.

Kısacası Kur'ân, İslam'ı Yaratıcı ve yaratılan arasındaki uzun süreli ilişki olarak değerlendirir!

¹¹ İslam'da Allah'ın lafzı kavramı ile ilgili olarak bkz. Hans Küng, *Der Islam, Wesen und Geschichte*, Piper München /Zürich, München, 2007.

3. Müslümanların İnancı, Müslümanların Dini Olarak İslam

Kur'an'ın sayfaları sadece *kozmetik İslam* veya *kâinattaki İslam*'la ilgili değildir.

Kur'an'ın sayfalarında İslam'ı somut bir inanç, Müslüman inancı ve Müslüman insanın inancı olarak tanımlama, takdim ve formüle etmedeki güçlü saikleri açık bir şekilde görmekteyiz. Kâinattaki ve kozmik İslam'a ek olarak Kur'an'da aynı zamanda, tamamen somut ve bir insani İslam, diğer bir ifadeyle Müslüman olan kişinin İslam'ından söz edilir (Arapçada Müslüman kelimesi kendisini Allah'a, Allah'ın istediğine adayan/teslim eden kişi olarak tanımlanır!).

Kur'an, pek çok sayfasında, İslam, Yahudilik, Hıristiyanlık, Yıldız taparlık, Puta taparlık ve Ateşe taparlığın yanı sıra kendine özgü bir dini yapı olarak 7. yüzyıldan günümüze ulaşan somut bir inancın temellerini oluşturan/şekillendiren kitap görünümündedir.

Evrensel veya kozmik İslam (veya tüm dünyaların tamamıyla *Tek bir Allah'a adamları/teslim olmaları*) Kur'an'da tüm yaratıkların ve tüm dünyaların Allah veya Yaraticısına yanıtı olarak tasvir edilir ise; Kur'an'ın bu boyutunun veya diğer bir ifadeyle insan türünün bir kısmının inandığı özel bir inanç olarak *İslam'ın*, onu kendi inançları, kendi dinleri olarak kabul eden insanlara hitap ettiği söylenebilir.

O halde, Kur'an dini çoğulculuğun ışığı altında nasıl okunmalıdır? Kur'an'ın *Müslümanlara* eğilimini saklamadığı açıktır, ancak aynı zamanda Kur'an'ın sayfaları Allah'a inançta farklı dinlerin var olmasının arkasında yatan gizeme işaret eder.

Kur'an'ın pek çok yerinde Allah'a inancın, sadece insanın kendi iradesinin bir neticesi olması koşuluyla anlamlı olduğu zikredilmektedir¹². Kur'an'da son derece açık bir şekilde "*Dinde zorlama yoktur*" (2: 256) denilmektedir. Yine, Hud Suresi, 118. ayette "*Rabbin dileyseydi insanları (aynı inanca bağlı) tek bir ümmet yapardı. Ancak, onlar ihtilafa devam edeceklerdir*" denilmiştir (11: 118). Böylelikle Allah, insanları tek bir inancı kabule zorlamak istememiştir. Böyle bir zorlama, insan ve seçim özgürlüğünü ortadan kaldırılabirdi. Benzer bir ifadeye Yunus suresinde yer verilmiştir: "*İnsanlar tek bir ümmet idiler; sonra ayrılığa düştüler. Eğer Rablerinden bir söz geçmiş olmasaydı, ayrılığa düştükleri hususlarda aralarında derhal hüküm verirdi*" (10: 19). Ayette geçen "*Rablerinden bir söz geçmiş olmasaydı*" ifadeleri Allah'ın, inancı insanın özgürlüğü olarak kabulüne dair ahbine işaret etmektedir.

İslam'ın Müslümanların inandıkları özel bir dini inanç olarak ele alan Kur'an'ın bu bölümleri Allah'ın evrensel tezahürleriyle doludur. Kur'an'ın Allah'ı Müslüman bir İlah değil, "tüm dünyaların yaratıcısı ve Rabbi" (1: 1-3), yani evrensel bir İlah'tır. Bu en güzel şekliyle aşağıdaki ayette zikredilir:

"Şüphesiz, inananlar (Kur'an'a) ve Yahudi (metinlerini) takip edenler, Hıristiyanlar ve Sâbiilerden Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır." (2: 62)

¹² İnsanın özgürlüğüne ilişkin görüşleri destekleyen İslam ilahiyatındaki eğilimlerle ilgili bkz. Tilman Nagel, *Geschichte der islamischen Theologie von Muhammad bis zur Gegenwart*, Verlag C. H. Beck, München, 1994.

Diğer taraftan Kur'ân'ın Allah hakkındaki evrensel mesajı, Allah'ın insanı pek çok farklılığın içinde bulunduran bir mozaik olarak yaratışından kaynaklanmaktadır. Rum Suresi'nin 22. ayetinde insanların birbirinden farklılıkları açık bir şekilde zikredilmiştir. Bu, aynı zamanda Kur'ân'ın, bir inanç ve insanoğlunun özel bir kesimi olan Müslümanların dininin *İslam* olduğunu göstermektedir.

Kur'ân'ın bu iki farklı yönü, birbiriyle dinamik bir ilişki içerisinde olarak kabul edilmelidir.

4. İnanç, Kültür ve Medeniyet Olarak İslam

İslam, Kur'ân'ın sayfalarından insanın hayatına ulaşmış, bir inanç haline dönüşmüş ve zaman içerisinde bir kültür ve medeniyet haline gelmiştir.¹³

Kur'ân'ın müslümanın inancı içerisindeki rolü fevkalade geniştir. Müslüman inancı ve bu inancın pratik hayata nasıl aktarılacağıyla ilgili bilgilerin büyük bölümü, Kur'ân sayfalarından anlaşılmaktadır. Örneğin, İslam'daki imanın altı şartı (1. Allah'a, 2. Meleklerine, 3. Kitaplarına, 4. Peygamberlerine, 5. Kıyamet gününe, 6. Kadere iman) doğrudan Kur'ân'ın sayfalarından alınmıştır. Ayrıca, Müslümanların günlük ibadet ve dualarının temel ibaresi olarak kullandıkları selamlama şekli olan es-selamu aleykum (Barış üzerine olsun!) ifadesi Kur'ân'ın kendisinden alınmıştır. Yine, yeni doğan Müslüman Kur'ân'ın ayetleriyle karşılaşır ve hayatının sonunda Kur'ân'la gömülür. Bu şekilde Kur'ân mesajı, dini törenlerin, düğünlerin, İslami bayramlarının bir parçası haline gelmiştir. Kur'ân, böylelikle, sadece Müslümanlar için inancın kaynağı değil, aynı zamanda da inançlarının içeriği haline de gelmiştir. Ayrıca, geleneksel Müslüman toplumlarında, Kur'ân metni kanunların ve kuralların kaynağı olan temel kaide olarak kabul edilmiştir.¹⁴

Müslüman ibadetlerinin kendine özgü anlamlarından biri, Müslüman olmak her şeyden önce Allah'ın isteği ve niyetini, Allah'ın lafzı olan Kur'ân'da ifadesini bulan şekliyle, teslimiyetle kabul etmektir.

İslam'ı bir dini doktrin olarak kabulün yanı sıra, kendini adama/teslim olma anlamıyla yaklaşmak, Kur'ân'ın diğer önemli mesajını da kabul etmek anlamına gelir, ki bu da Tevhid veya katı bir monoteizmdir. Allah'ın birliğini taşıyan ifadeler, Kur'ân'ın en çok üzerinde durduğu ifadelerden biridir. "Allah'tan başka ilah yoktur (La ilahe illallah)", İslami ve Müslüman davranışları, ibadetleri, kültür, mimari ve sanatında da ortaya koyulduğu gibi Kur'ân'ın üzerine kurulu olduğu en temel ifadedir.

İslam'ın kutsal bir ruhban sınıfı oluşturmamış olduğu gerçekliği sayesinde, ibadete katılım erkek ve kadın tüm Müslümanlara açıktır. İslam, ibadet yaklaşımıyla, her birey için kendi bireysel kurtuluşu anlamına gelen bir davettir! Bu

¹³ İslam kültür ve medeniyeti ile ilgili istisnai bir çalışma için bkz. Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam I – III*, The University of Chicago, Chicago, 1974.

¹⁴ Klasik İslam hukukunda Kur'ân'ın yerine ilişkin olarak bkz. Wael B. Hallaq, *The Origins and Evolutions of Islamic Law*, Cambridge University Press, Cambridge – New York, 2005. Ayrıca bkz. Said Ramadan, *Das Islamische Recht*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1980.

nedenle, İslam'da ibadetler, tüm Müslümanlar, Müslüman toplumları ve insanlar için sembolik bir hazine haline dönüşmüştür.

Tarihi boyunca İslam, Kur'an'ın dini, toplumsal, kültürel ve medeni ortamında kendine has yapısını oluşturmuştur ve Kur'an'ın koruduğu bir sığınak haline gelmiştir. Ancak bununla beraber, Kur'an kendisini kuşatan bu ortama sürekli bir canlılık kazandırmıştır. Fas'tan Endonezya'ya, Sahraaltı Afrika'dan Sibirya'nın güney sınırlarına kadar İslam'ın geleneksel toplumları etnik, dilsel, kültürel özellikleriyle şekillenmiş ve pek çok yerel karakteristikle süslenmiş kendilerine has İslami kültür ve medeniyetleriyle tanınmışlardır.

Çalışmamızın sonunda, Müslümanların Kur'an'la birlikte aynı zamanda Kitap Ehli (ehl-i kitap, Kur'an'ın Yahudiler ve Hıristiyanlara hitap ederken şerefle kullandığı bir dizimdir) veya diğer bir ifadeyle Dünyanın Varisleri (Inheritors of World) haline geldiklerini söyleyebiliriz.

Kur'an'ın, sonsuzluktan tarihe, zamana ulaşmasıyla, Sami dönem veya monoteizm devri kapanmıştır: Müslümanlar, Kur'an'ın şanını veya beyanını dünyanın tüm paralel ve meridyenleri arasında ilan ederken, Yahudiler Eski Ahit'in, Hıristiyanlar İncil'in (Yeni Ahit'in) şanını yaymışlardır.

Kudüs, Mekke ve Medine arasındaki üçgenden tarihe miras kalan bu üç kutsal kitabın içeriksel ilişkisi, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın monoteistik dünyaları arasındaki ilişkiye, geçmişte olduğu gibi bugün de güçlü bir şekilde yansımaktadır. Bununla birlikte, bu dini kitaplar ve okumalarındaki tüm insani mesajlarının evrensel boyutlarındaki diyalog ve işbirliğini zikretmek çok önemlidir. Müslümanlar, Hıristiyan ve Yahudilerin olduğu kadar bu diyalogun kurulmasından sorumludurlar¹⁵. Modern zamanlarda artık Tek Allah, çatışmalar için bir neden olmamalıdır. İnsanlar ne kadar farklı bakış açılarına sahiplerse de, gökyüzünün derinliklerine beraberce bakabilmelidirler.

¹⁵ Modern çoğulcul dünyada Kur'an'la ilgili güncel çalışmalar hakkında bkz. Suha Taji-Farouki ve Basheer M. Nafi (ed.), *Islamic Thought in the Twentieth Century*, I. B. Tauris, London – New York, 2004. Ayrıca bkz. Suha Taji-Farouki (editor), *Modern Muslim Intellectuals and the Qur'an*, Oxford University Press, The Institute of Ismaili Studies, London, 2004.

